

Kertomus suomalaisen oikeuskulttuurin muutoksesta

Lakimies
2/2024
s. 356–360

Kaarlo Tuori

Matti Wuori. Tapauskertomuksia Suomesta

Teos 2023. 479 sivua.

Emeritusprofessori Kaarlo Tuori on kirjoittanut kirjan ystävästään asianajaja ja kansalaisaktivisti Matti Wuoresta (1945–2005). Teos on kuitenkin paljon muuta kuin perinteinen elämäkerta. Se on sukellus 1900-luvun jälkipuolella tapahtuneeseen suomalaisen oikeuskulttuurin murrokseen, jota tarkastellaan Wuoren hoitamien tapausten kautta. Osassa niistä Wuoren rooli oli suurempi, osassa pienempi. Samalla kirja on myös Tuorin omaa reflektiota ajanjaksosta, jona hän on itsekin ollut aitiopaikalla seuraamassa oikeuskulttuurin muutosta ja vaikuttamassa suomalaiseen oikeustieteeseen.

Kirja koostuu kymmenestä luvusta. Ensimmäisessä käydään läpi Matti Wuoren elämänvaiheita, sen jälkeen seuraa kahdeksan tapauskertomusta, ja kirjan päättää luku nimeltään Oikeuden kertomukset. Siinä Tuori summaa ajatuksiaan oikeuden ja suomalaisen yhteiskunnan muutoksista 1900-luvun jälkipuolella.

Kirjan tapauksia yhdistää se, että niillä oli kaikilla jokin liityntä perusoikeuksiin, vaikka ne ilmenivät eri tapauksissa eri tavoin. Lukija löytää Tuorin kirjasta monia eri näkökulmia, joiden kautta tarkastella tapauskertomuksia. Perus- ja ihmisoikeusajattelun murtautuminen suomalaiseen oikeusajatteluun, rikos-, hallinto- ja valtiosääntöoikeuden yhtymäkohdat, suhtautuminen mielenosoittamiseen ja kansalaistottelemattomuuteen, sanan- ja taiteenvapaus, kansainvälistymisen luomat paineet, julkisuuden hyödyntäminen, tuomioistuinkulttuuri ja juristiprofession murros nousevat esille ja kietoutuvat yhteen useissa kertomuksissa. Laajemmin ajatellen kirja kertoo tarinaa siitä, miten ja miksi oikeus on muuttunut reilun viidenkymmenen viime vuoden aikana.

Ensimmäiset kolme tapausta – Sikamessias, Yllytysoikeudenkäynnit ja Šaahimielenosoitukset – sijoittuvat 1960- ja 1970-lukujen taitteeseen. Tapauksissa oli kyse jumalanpilkasta taiteessa, aseistakieltäytymisestä ja siihen yllyttämisestä sekä Persian šaahin vastaisista mielenosoituksista. Näissä tapauksissa nousee hyvin esille se ristiriita, joka syntyi, kun vallinnut yhtenäiskulttuuri alkoi murtua uuden sukupolven haastaessa sitä tietoisesti. Tuomioistuimet päätyivät tämän

* *Marianne Vasara-Aaltonen*, OTT, dosentti, yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto. Teksti perustuu kirjoittajan Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen jäsentilaisuudessa Juristikuvia – juristiprofessio ja oikeuden mahdollisuudet muuttuvassa maailmassa 5.12.2023 esittämään kommenttipuheenvuoroon, jossa tarkasteltiin kirjaa juristiprofession näkökulmasta.

murroksen keskiöön joutuessaan pohtimaan, miten suhtautua erityyppiseen aktivismiin. Kirjaa lukiessa saa sen mielikuvan, että oikeuslaitos ja tuomarikunta elivät vielä maailmassa, jossa yhtenäiskulttuuri toimi osaltaan jonkinlaisena kehikkona myös oikeudelliselle toiminnalle. Tuomioistuimissa ei ollut varauduttu ympäröivän yhteiskunnan ja kulttuurin suhteellisen nopeaan muutokseen, joka väistämättä heijastui myös oikeudellisiin kysymyksiin. Tämä näyttäytyi kirjan tapauksissa poukkoilevana linjana tuomioistuimissa. Tilannetta ei parantanut se, että päätösten perustelut olivat hyvin niukkasanaaisia eikä niistä ollut juurikaan pääteltävissä, millaista oikeudellista pohdintaa tuomioistuimessa oli mahdollisesti tehty.

Seuraavat tapaukset sijoittuvat 1980-luvun lopulle ja 1990-luvun alkuun. Mikkelin pamaus -tapauskertomus käsittelee Mikkelin panttivankidraaman jälkinäytöstä, jossa pohdittavaksi tulivat poliisin toimivaltuudet, voimankäyttö ja oikeus hätävarjeluun. Mario Inés Torresin tapaus puolestaan valottaa ulkomaalaislainsäädännön soveltamista, turvapaikkaoikeutta ja viranomaiskoneiston toimintaa 1980-luvun lopulla. Matti Wuorelle tärkeät ympäristö- ja luonnonsuojelukysymykset nousivat esille seuraavissa tapauksissa. Valaanlihakonteissa kyse oli valaanlihan laittomasta maahantuonnista ja kauttakulusta, jonka estämiseksi Greenpeace teki ensimmäisen iskunsa Suomessa. Tämä tapaus oli Wuorelle henkilökohtaisestikin tärkeä, koska sen myötä hän päätyi mukaan Greenpeacen toimintaan ja sittemmin myös kansainvälisen Greenpeacen puheenjohtajaksi. Tapaus Kessi puolestaan oli yksi Lapissa käydyistä niin sanotuista metsäsodista, joissa vastakkain olivat metsiensuojelijat ja valtion metsähallinto. Kessin osalta mukaan kytkeytyivät myös saamelaisten oikeudet.

Viimeiset Tuorin kirjassaan esille nostamat tapaukset ovat sananvapausjuttuja vuosituhanen vaihteesta. Kyse oli tapauksista Selistö v. Suomi ja Karhuvaara & Iltalehti v. Suomi, joissa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien katsoi Suomen loukanneen ihmisoikeussopimuksen sananvapautta koskevaa artiklaa. Tapaukset vaikuttivat keskeisesti siihen, että Suomessakin perusoikeuspunninta ja sen perustelevat tulivat säännönmukaiseksi osaksi korkeimman oikeuden ratkaisutoimintaa.

Tuori käsittelee tapauksia monipuolisesti ja tuo esille myös sen yhteiskunnallisen kontekstin, johon ne asettuvat. Hän avaa tapauksiin vaikuttanutta lainsäädäntöä, tapauksen etenemistä eri viranomaisissa ja tuomioistuimissa sekä sitä, millaisia oikeuspoliittisia ja oikeustieteellisiä keskusteluja tapauksissa esille nousseista teemoista käytiin. Kirjasta käy hyvin ilmi, miten Wuori – ihan ensimmäisiä tapauksia lukuun ottamatta – vetosi säännönmukaisesti ja sitkeästi perus- ja ihmisoikeuksiin, vaikka hänen perustelunsa eivät tuomioistuimissa aina vastakaikua saaneetkaan. Tuori luonnehtiikin Wuoren roolia perus- ja ihmisoikeusajattelun juurruttamisessa Suomeen aivan keskeiseksi.

Kirjan keskeisin juonne onkin juuri perus- ja ihmisoikeusajattelun nousu Suomessa 1900-luvun lopulla. Toinen läpi kirjan kulkeva, joskaan ei yhtä ek-

splisiittisesti ilmaistu, teema on juristiprofessiassa tapahtunut muutos samana ajanjaksona. Niin suomalainen asianajaja- kuin tuomarikuntakin näyttää vuonna 2024 kovin erilaiselta kuin 1960-luvun lopulla. Suomalaista oikeuskulttuuria on perinteisesti luonnehdittu maallikkovaltaiseksi, ja tuolla maallikkovaltaisuudella on ollut vuosisatoja vanhat juuret. Vielä 1800-luvun jälkipuolella saattoivat esimerkiksi raastuvanoikeudessa asianajajat, syyttäjät ja valtaosa tuomareistakin olla maallikoita. Maallikkovaltaisuus heijastui myös siihen, että oikeus oli suhteellisen yksinkertaista eikä valtaosassa tapauksista nähty kovinkaan syvällistä oikeudellista argumentointia. Tämä tausta vaikutti luonnollisesti myös suomalaisen tuomioistuinkulttuuriin ja muun muassa siihen, miten päätösten perustelut kirjoitettiin. Vaikka 1960-luvun lopulla maallikoiden rooli tuomioistuimissa oli toki vähentynyt jo merkittävästi, työskentelytavat heijastelivat tietyiltä osiltaan vielä mennyttä aikaa.

Kirjan kolme ensimmäistä kertomusta kuvaavat hyvin, kuinka tuomioistuimet tulivat melkein pä yllätetyiksi, kun ne saivat eteensä tapauksia, jotka haastoivat paitsi yhtenäiskulttuuria myös oikeuslaitosta itseään. Oikeudellisten kysymysten monimutkaistuesssa ajatus yhdestä oikeasta ratkaisusta joutui hiljalleen väistymään, tuomioistuimissa oli pakko ryhtyä tekemään todellista punnintaa oikeudellisten kysymysten äärellä ja sen myötä myös päätösten perustelemisen piti muuttua niukasta huomattavasti avoimemmaksi. Muutos ei usein kuitenkaan ole helppoa. Vaikka tietyt asianajajat alkoivat vedota perus- ja ihmisoikeuksiin argumentoinnissaan, eivät tuomarit välttämättä reagoineet lainkaan näihin kysymyksiin. Näin oli esimerkiksi 1980- ja 1990-luvuille sijoittuvissa tapauksissa Mikkelin pamaus, Mario Inés Torres ja Kessi. Perusteluissaan tuomioistuimet yksinkertaisesti sivuuttivat tietyt väitteet, joita asianajajat olivat esittäneet. Tuori luonnehtii (sivu 357) tilannetta Kessi-tapauksen yhteydessä niin, että kihlakunnanoikeus ja hovioikeus ”turvautuivat suomalaisille tuomioistuimille vielä 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa ominaiseen väistöliikkeeseen ja vaikenivat puolustuksen esittämistä hankalista väitteistä”. ”Suomalaisten tuomioistuinten yltiöminimalistinen perustelulinja viivytti osaltaan perus- ja ihmisoikeuskulttuurimme uudistumista –”, Tuori summaa (sivu 446). Sananvapaus vastaan Suomi -tapauksertomuksessa hän tuokin esille, että kesti varsin pitkään, 2000-luvun alkuun, ennen kuin korkein oikeus ryhtyi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen vanavedessä säännönmukaisesti harjoittamaan perusoikeuspunnintaa sananvapauteen liittyvissä asioissa. Ulkoinen paine oli merkittävä tekijä tämän muutoksen taustalla.

Jos tuomarikunta ja tuomareiden työskentelytavat ovat kokeneet suuren muutoksen käsiteltävällä ajanjaksolla, voi saman todeta myös asianajajakunnasta. Pitkä maallikkoasianajon perinne näkyy esimerkiksi siinä, että Matti Wuorikin saattoi toimia monta vuotta menestyksekkäästi asianajotehtävissä jo ennen kuin sai lopulta suoritetuksi juristitutkintonsa loppuun vuonna 1979. Vaikka maallikot suljettiin lopullisesti asiamiehenä toimimisen ulkopuolelle vasta 2000-luvun

alussa oikeudenkäymiskaaren muutoksella, veti maallikkoasianajo käytännössä kuitenkin viimeisiään jo 1970-luvulla – ajanjaksona, josta kirja alkaa. Samoihin aikoihin myös asianajajakunnan yhteiskunnallinen merkitys alkoi kasvaa. Tuori nostaa esille asianajajien oikeuspoliittisen painoarvon nousussa merkittävänä tekijänä rikosjuttuja hoitaneiden asianajajien – Wuori joukossaan – aktiivisen osallistumisen 1980-luvun lopun keskusteluun niin sanotusta esitutkintapaketista, jolla esitutkintalainsäädäntö pyrittiin saattamaan sopusointuun Euroopan ihmisoikeussopimuksen asettamien vaatimusten kanssa.

Kaikissa tapauskertomuksissa käydään yksityiskohtaisesti läpi, millaisiin seikoihin Wuori ja muut avustajat vetosivat päämiestensä puolesta. Tuori korostaa (sivu 417) sitä, että vaikka asianajajien kirjelmillä ei ole sijaa vallitsevassa oikeuslähdeopissa, ne saattavat silti olla merkityksellisiä myös yksittäistä tapausta laajemmin: ”Samalla kun asianajajat puolustavat asiakkaidensa oikeudellisia etuja, he yrittävät vaikuttaa tuomioistuimen tulkintaan oikeusjärjestyksen sisällöstä ja siihen, minkälaisella puheenvuorolla tuomioistuin rikastuttaa oikeuden jatkokertomusta.” Moni kirjassa kuvatuista tapauksista vaikutti osaltaan myös lainsäädännön muutoksiin – jos ei suoraan, niin vähintään välillisesti.

Oikeuden ammatillisista asianajajat ja tuomarit nousevat selkeimmin esille tapauskertomuksissa. Kiinnostavaa on kuitenkin myös oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen rooli, joka näkyy useammassa tapauksessa. Mikkelin pamauksessa oikeuskanslerin toiminta herätti voimakastakin kritiikkiä. Silloin vielä ylimpänä syyttäväviranomaisena toiminut oikeuskansleri vaikutti päätöksellään ensin tapauksen syyteharkintaan, ja asianomistajien ajaessa itse syytetään raastuvanoikeudessa oikeuskansleri antoi uuden päätöksen, joka otti kantaa tapauksen näyttökysymyksiin ja oikeudelliseen arviointiin. ”Oikeuskanslerin arvovaltaa nauttivat kannanotot tuskin ainakaan vahvistivat asianomistajien ja heidän avustajiensa asemaa oikeudenkäynnissä”, Tuori toteaa (sivu 208). Oikeuskanslerin Ruotsin vallan ajalta periytyvä asema ylimpänä syyttäväviranomaisena tulikin sittemmin tiensä päähän vuonna 1997, kun itsenäinen syyttäjälaitos perustettiin johdossaan valtakunnansyyttäjä.

Kirja kuvaa osuvasti sitä, miten oikeudessa ja oikeudellisessa professionissa tapahtuneet muutokset kietoutuvat yhteen ja vaikuttavat toisiinsa. Suomalainen oikeus on muuttunut merkittävästi 1960-luvun lopulta 2020-luvulle tultaessa, ja sama pätee myös oikeudelliseen professioniin. Niin asianajajan kuin tuomarin identiteetti ja itseymmärrys ovat muuttuneet valtavasti viidessäkymmenessä vuodessa.

Matti Wuori – Tapauskertomuksia Suomesta tarjoaa mukaansatempaavan lukukokemuksen, joka avaa monenlaisia näkökulmia 1900-luvun jälkipuolen Suomeen ja oikeuden muutokseen. Ronald Dworkiniin ja Thomas Wilhelmssoniin viitaten Tuori nostaa esille oikeuden kerronnallisuuden – sen, kuinka oikeus muuttuu vähittäin ja keskustelujen kautta. ”Uudet puheenvuorot kiinnittyvät oikeusjärjestyksen sisällöstä aikaisemmin esitettyihin kannanottoi-

hin, arvostelevat niitä tai yhtyvät niihin”, Tuori kuvailee (sivu 417). Kirjassa tämä oikeuden hiljattainen muutos ja siihen vaikuttaneet eri tahot puheenvuoroinen tulevat hyvin esille. Vaikka Matti Wuori nivookin kirjan tapaukset yhteen, kirjan todelliseen pääosaan nousevat kuitenkin suomalainen oikeuskulttuuri ja sen muutokset.

Marianne Vasara-Aaltonen